

таў разглядалася выключна ў кантэксце лацінапольскай культуры. Не да канца, на нашу думку, высветлена пытанне, звязанае з адлюстраваннем гістарычнага лёсу большасці бібліятэчных фондаў езуітаў, нягледзячы на тое, што актуальнасць пытання падымалася ў вышэйадзначаных публікацыях. Патрабуе больш глыбокага і пашыранага даследавання гісторыя перыферычных бібліятэк і друкарняў пры езуіцкіх калегіумах. Былі разгледжаны некаторыя аспекты, звязаныя з тэмай гісторыі вучэбнай літаратуры езуітаў, якая была распаўсюджана на беларускіх землях у працах айчынных гісторыкаў. Трэба адзначыць, пошук дакументальных матэрыялаў тэмы яшчэ на сённяшні дзень не скончаны і таму абагульняльныя работы па праблеме чакаюць свайго навукоўца.

Літаратура і крыніцы

1. Живописная Россия: Отечество наше в его зем., ист., плем., экон. и быт значении: Литв. и Белорус. Полесье. Рпринт. воспроизведение изд. 1882 г. – 2-е изд. – Минск: БелЭн, 1994. – 550 с.: ил.
2. Пічэта, У.І. Пытаньне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінулым / У.І. Пічэта. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991 – 48 с.
3. Покало, М.И. Библиотеки на территории Белоруссии с древнейших времен до конца XVIII в. / М.И. Покало // Вопросы библиографоведения и библиотековедения: межвед. сб. – Минск.: Наука и техника, 1984. – Вып. 5. – С. 23 – 30.
4. Блинова, Т.Б. Иезуиты в Белоруссии / Т.Б. Блинова. – Минск: Беларусь, 1990. – 108 с.
5. Голенченко, Г.Я. Идеиные и культурные связи восточнославянских народов в XVI – XVII вв. / Г.Я. Голенченко. – Минск: Наука и техника, 1989. – 285 с.
6. Лабынцаў, Ю. Пачатак Скарынам / Ю. Лабынцаў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1990. – 333 с.

7. Лаўрык, Ю.М. Скарбніца мудрасці. Бібліятэкі езуіцкіх навуковых устаноў / Ю.М. Лаўрык // Адукацыя і выхаванне. – 1994. – № 8. – С. 87 – 92.
8. Жлутка, А. Лацінская літаратура як феномен беларускай культуры / А. Жлутка // Спадчына. – 1993. – № 2. – С. 13 – 21.
9. Жлутка, А. Камяніцы і людзі: менскі езуіцкі калегіум / А. Жлутка // Хрысціянская думка. – 1993. – Вып. 1. – С. 105 – 114.
10. Ткачэнка, М. Ілюстраваная кніга ў зборах полацкіх езуітаў / М. Ткачэнка // VIEDA. – 1993. – Вып. 1. – С. 9.
11. Блинова, Т.Б. Третий этап педагогической деятельности ордена иезуитов Беларуси / Т.Б. Блинова // Весн. Гродзен. дзярж. ун-та імя Я. Купалы. Серыя 1. Гісторыя. – 2001. – С. 9 – 14.
12. Блинова, Т. 3 гісторыі Слуцкай езуіцкай калегіі / Т.Б. Блинова // Беларускі гістарычны часопіс. – 1996. – № 1. – С. 67 – 70.
13. Блинова, Т.Б. Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в организации образования и просвещения / Т.Б. Блинова. – Гр: ГрГУ, 2002. – 427 с.
14. Карев, Д.В. Белорусская историография в конце XVIII – начале XX веков.: дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.09. / Д.В. Карев. – Гродно, 1995. – 276 с.
15. Рэвяка, К.А. Антычнасць на Беларусі: вучэб. дапам. / К.А. Рэвяка. – Мінск: БДУ, 1999. – 82 с.

Summary

The historiographical state of the problem of publishing and library activities of Jesuits in Belarus in national historiography from beginning of XXth century up to the present is characterized in the article. Tendencies of the scientific formation and development process of the problem are revealed. The of national historians (U. Picheta, T. Blinova, M. Pakala, A. Zhlutka, J. Labyntsau, J. Laurik, M. Tkachenka) which reflects the history of observable problem is a subject of historiographical analysis in this article. The problem position in the system of acquired national historical knowledge is determined via the analysis of the changeable research space, methodology, approaches and concepts.

Паступіў у рэдакцыю 25.03.2011 г.

УДК 94(476):37«17»

А.Ф. Самусік,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры эканамічнай гісторыі БДЭУ

АСВЕТНІЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ТАВАРЫСТВА ВУЧЭБНЫХ КНІГ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ У АПОШНЯЙ ЧВЭРЦІ XVIII ст.

Стварэнне дзяржаўнай сістэмы кіравання асветай у Рэчы Паспалітай пачалося пасля ліквідацыі папам рымскім Кліментам XIV 21 ліпеня 1773 г. езуіцкага ордэна. Заснаваная з гэтай нагоды Адукацыйная камісія з'яўлялася першым у Еўропе свецкім міністэрствам асветы, а таму, відавочна, не магла абাপірацца на назапашаны ў іншых краінах адпаведны вопыт і была вымушана дзейнічаць шляхам спроб і памылак. Так, адразу ж было забаронена, напрыклад, карыстацца езуіцкімі падручнікамі – у новай вучэбнай праграме, распрацаванай пісарам вялікім літоўскім І. Патоцкім у чэрвені 1774 г., узамен іх раілася выкарыстоўваць працы англійскіх і французскіх асветні-

каў [1, с. 217–226]. Але большасць настаўнікаў не ведала дасканалы замежныя мовы, а вучні, у сваю чаргу, не маглі набыць адзначаныя кнігі з прычыны іх вялікага кошту. У выніку, першыя рашэнні Адукацыйнай камісіі на практыцы мелі хутчэй дэкларатыўны характар і фактычна даручалі канкрэтную распрацоўку вучэбнага курса самім настаўнікам, пераважная большасць з якіх, дарэчы, была экс-езуітамі.

Такі сур'ёзны пралік і выклікана ім неэфектыўнасць першых захадаў Адукацыйнай камісіі сталі зразумелы амаль адразу. Выйсца было знойдзена ў выданні якасна новых падручнікаў, якія б цалкам адпавядалі зместу ўжо разасланых вучэбных праграм. Аднак тут праявіўся

яшчэ адзін істотны недахоп: згодна са статутам Адукацыйнай камісіі, яе членамі ў гэты час з'яўлялася ўсяго 8 асоб – пароўну з ліку дэпутатаў Сената і Пасольскай ізбы, якія самі былі не здольны ажыццявіць такую адказную справу. Улічваючы гэта, падканцлер літоўскай І. Храптовіч 2 верасня 1774 г. на пасяджэнні Адукацыйнай камісіі выказаўся за стварэнне спіса вучэбных дапаможнікаў ды навуковых прац, якія абавязаны былі знаходзіцца ў бібліятэках кожнай школы. У сувязі з адабрэннем гэтай прапановы і было вырашана арганізаваць пры Адукацыйнай камісіі ўстанову, якая б займалася выключна выданнем падручнікаў. Адпаведная пастанова выйшла 10 лютага 1775 г., а ўрачыстае адкрыццё Таварыства вучэбных кніг адбылося праз месяц – 7 сакавіка. На чале яго стаяў 24-гадовы І. Патоцкі, сакратаром быў абраны Г. Пірамовіч, а ў склад увайшлі вядомыя педагогі і навукоўцы, якія добра ведалі школьныя праблемы, самі займаліся навукай і мелі прагрэсіўны светапогляд (за ўвесь час тут працавала 23 асобы) [2, с. 39].

У лік асноўных абавязкаў Таварыства ўваходзілі: падрыхтоўка вучэбных праграм і адпаведных ім падручнікаў, а таксама нагляд за іх выкарыстаннем у школах. Апошні пункт аддаваў пад яго кантроль усю справу рэфармавання сістэмы асветы. Зыходзячы з гэтага, відавочна, што ўнутры Адукацыйнай камісіі склалася суполка аднадумцаў, якая ўзяла на сябе амаль усе яе абавязкі. Таму не дзіўна, што некаторыя з польскіх гісторыкаў называюць Таварыства – «Выканаўчы орган Адукацыйнай камісіі» [3, с. 34–35]. Нягледзячы на гэта, у айчынных гістарыяграфіі роля Таварыства традыцыйна недаацэньваецца. Падобны падыход карніцца яшчэ з савецкага перыяду, калі ўся дзейнасць Адукацыйнай камісіі разглядалася даволі спрошчана [4, с. 165–166]. У апошні час справа пачала змяняцца ў лепшы бок, але гісторыя менавіта дадзенай установы па-ранейшаму застаецца вывучанай фрагментарна, з цэлым шэрагам памылак – часам нават даецца недакладная дата яго заснавання [5, с. 13]. Аднак у некаторых абагульняльных па гісторыі адукацыі працах яна ўвогуле нават не ўзгадваецца [6, с. 136–140]. Менавіта падобнай нераспрацаванасцю азначанай праблемы і тлумачыцца актуальнасць і навуковая навізна дадзенага навуковага даследавання.

Прыступаючы непасрэдна да аналізу дзейнасці Таварыства вучэбных кніг, неабходна адзначыць, што першай важнай задачай, якая стала перад ім, была выпрацоўка агульных падыходаў да якаснага вучэбна-метадычнага забеспячэння навучальнага працэсу. Тут яго члены зыходзілі з класіфікацыі навук Ф. Бэкана і лічылі, што вучэбны курс павінен уключаць

пашыраны цыкл дакладных і прыродазнаўчых дысцыплін, вызвалены ад ранейшага падпарадкавання філасофіі. У выніку такога падыходу самастойнымі дысцыплінамі сталі: фізіка, механіка, хімія, батаніка, заалогія, мінералогія, аграномія. Гуманітарныя дысцыпліны, у сваю чаргу, набылі грамадска-патрыятычную афарбоўку. Нават выкладанне польскай мовы стала лічыцца элементам дзяржаўнай ідэалогіі, бо праз яе выхаванцам прывіталася павага да народнай культуры, яе старадаўніх традыцый. Падобная роля ўскладалася і на гісторыю, дзе на першае месца выходзіла вывучэнне мінулага Радзімы, а таксама звычайная ацэнка тых ці іншых падзей. Так, вучань «нікогда не должен называть богатырским подвигом то, что было хитростью, изменой, подлостью, грабёжом, наездом, присвоением чужой собственности». У сваю чаргу, сама мараль была ачышчана ад рэлігійных забабонаў і стала навукай аб належным жыцці ў свецкім грамадстве. У той час лічылася, што «все неурядицы, заблуждения, анархия происходят от незнания своих прав и обязанностей», а таму на занятках праходзілі асновы належных адносін дзяцей і бацькоў, вучняў і настаўнікаў, слуг і гаспадароў. Лагічным працягам гэтага было вывучэнне палітэканоміі, пад якой разумелі «основание точных и очевидных правил, проистекавших от естественного порядка, который показывал, что способствует или препятствует изобилию земных благ, служащих к человеческому употреблению». У цэлым, члены Таварыства бачылі ў азначаных курсах «строга воспитательные орудия, ибо знание само по себе не имеет значения, если оно не ведет к возбуждению добрых инстинктов» [7, с. 448].

Менавіта зыходзячы з падобных меркаванняў, 10 мая 1775 г. быў абвешчаны конкурс на падрыхтоўку падручнікаў для ваяводскіх і павятовых школ. Па яго ўмовах, навукоўцы павінны былі да лістапада 1775 г. прыслаць праспект дапаможніка (агульнае бачанне кнігі, яе структура, пералік ужытай літаратуры, прапановы па методыцы выкладання), а таксама хаця б адзін напісаны раздзел. Дасланыя рукапісы пасля абмеркавання і ўнясення заўваг вярталіся аўтару з абавязкам да студзеня 1777 г. прадставіць сам падручнік. Аўтарам выплачваліся ганарары: па гісторыі натуральнай, логіцы, крамамоўстве і паэзіі – 50 чырв. зл., матэматыцы – 100 чырв. зл., фізіцы, механіцы – 150 чырв. зл. Улічваючы адносна невялікую колькасць у краіне асоб, здольных напісаць якасны падручнік, летам 1775 г. Таварыства звярнулася за дапамогай да еўрапейскіх Акадэміі навук – замежныя вучоныя маглі дасылаць рукапісы на французскай ці лацінскай мовах (у Фран-

цы аб'ява рэгулярна друкавалася ў «Journal Encyclopedique») [8, с. 24].

Перад усімі аўтарамі былі пастаўлены наступныя ўмовы: памятаць, што яны пішуць для дзяцей з іншым, чым у іх, жыццёвым вопытам, светапоглядам і ўзроўнем ведаў, а таму раздзелы для вучняў павінны быць дакладнымі, сціплымі і даступнымі; пісаць так, каб прыватнае заўсёды папярэднічала агульнаму, простае – складанаму, пачуццёвае ўспрыманне – абстрактнаму ўяўленню; уканцы ўключыць раздзел для настаўнікаў з метадычнымі парадамі па выкладанні курса (як лепш растлумачыць правіла ці пастулат, і ў чым яны звязаны з паўсядзённым жыццём); у якасці прыкладаў змясціць спасылкі на народныя традыцыі, прыроду, геаграфію і гісторыю Рэчы Паспалітай; у дадатках змясціць матэрыялы, карысныя ў жыцці (па арыфметыцы – узоры дакументаў, неабходных для дамаводства і прадпрымальніцтва; па механіцы – апісанне паравых машын і іншых механізмаў; па красамоўстве – пералік словазваротаў, патрэбных у перапісцы). Аўтарам раілася спрасціць тэкст (за кошт тэрміналогіі) і не ўздаваць тое, што можна адкласці для вывучэння ў старшых класах ці ўніверсітэтах [9, с. 84–93].

Усяго Таварыства выдала 29 кніг: 17 падручнікаў (польска-лацінская граматыка, мараль, геаграфія, арыфметыка, геаметрыя, алгебра, антычная і ўсеагульная гісторыя, красамоўства і паэзія, фізіка, народнае, прыроднае і палітычнае права, механіка, батаніка, заалогія, гігіена, логіка і інш.), 6 вучэбных дапаможнікаў і 6 кніг па методыцы выкладання і абавязках настаўнікаў. Знайшоў свой водгук і зварот да сусветнай навуковай супольнасці. Аўтарам раздзела «Уводзіны ў фізіку» стаў дырэктар Варшаўскай Рыцарскай школы немец Я.М. Хюбэ. «Логіку» напісаў французскі філосаф Э. Кандыльяк, а «Арыфметыку» і «Геаметрыю» – швейцарскі вучоны С. Люільер [10, с. 18].

Пры гэтым неабходна адзначыць, што падручнікі па шэрагу найбольш важных дысцыплін былі вынесены за межы конкурсу – іх напісанне даручылі канкрэтным асобам. Найперш тут неабходна адзначыць «Польска-лацінскую граматыку» А. Капчыньскага (1783), «Усеагульную гісторыю» братаў К. і В. Скржэтускіх (1786), «Мараль» А. Паплаўскага (1787), «Красамоўства і паэзію» Г. Пірамовіча (1792). Асобнае месца сярод іх заняў дапаможнік М. Пракаповіча па асновах польскай мовы і літаратуры «для паненак» з метадычнымі парадамі для прыватных настаўніц і трымальнікаў пансіёнаў. Значнай падзеяй для развіцця народнай асветы стала выданне ў 1785 г. «Лемантара для школ парафіяльных». Першы яго раздзел «Навука

чытання і пісання» (А. Капчыньскі) зыходзіў з аналітычна-сінтэтычна-вымаўленчага метаду, які набыў прызнанне ў сусветнай педагогіцы толькі ў XIX ст. Другая частка – «Навука ліку» – была напісана матэматыкам і астраномам А. Гаўроньскім. Трэці раздзел – «Навука бытавая» (Г. Пірамовіч) апавядаў пра асновы прыроднага права, належных паводзін хрысціянства, чалавека і грамадзяніна, а таксама даваў звесткі па асабістай гігіене. Асабліва тут адзначыўся абавязак сялян паслухмяна падпарадкоўвацца свайму пану і бездакорна прымаць саслоўны падзел грамадства. У 1787 г. таксама былі надрукаваны і «Абавязкі настаўніка парафіяльнай школы» Г. Пірамовіча. Тут змяшчаўся тэарэтычны і практычны матэрыял па асноўных прадметах і метадычныя парады па іх выкладанні, патрыятычным, маральным і фізічным выхаванні. Сам аўтар падкрэсліваў, што «выхаванне простага народа надзвычай неабходна для сапраўднага і суцэльнага ашчасліўлення ўсяго краю» [11, с. 138].

Поспехі ў асветніцкай дзейнасці Таварыства былі відавочнымі, але гэта не азначала, што праблем тут увогуле не паўставала. Па цэлым шэрагу прадметаў падручнікі не былі выдадзены – гісторыя мастацтваў і рамёстваў, архітэктура, сельская гаспадарка, мінералогія, нямецкая і французская мовы, «навука хрысціянская» і інш. Узамен настаўнікам раілася набываць замежныя кнігі, а таксама звяртацца да антычнасці ды паўсядзённасці. Істотныя цяжкасці ўзніклі з размеркаваннем выдадзеных падручнікаў: цэнтралізавана арганізаваць гэту справу не ўдалося, і з 1783 г. ёй заняліся Галоўныя школы ў Кракаве і Вільні. Аб тым, наколькі вострай была дадзеная праблема сведчыць загад рэктара Віленскай Галоўнай школы М. Пачобута ў 1787 г. аб перадачы 6 дапаможнікаў па розных курсах з Пінска ў Беласток. Прычына падобных перамяшчэнняў – настаўнікі з экс-езуітаў адмаўляліся весці заняткі па тых дысцыплінах, якія не былі забяспечаны падручнікамі (у Валкавыску і Халапенічах у 1784–1785 нав. г. не чыталіся фізіка і батаніка, а ў Нясвіжы і Бабруйску ў 1786–1787 нав. г. – мараль). Пры гэтым толькі невялікая частка дапаможнікаў раздавалася бясплатна, а астатнія вучні набывалі за грошы – кошт некаторых з іх дасягаў 8 зл. (алгебра, батаніка), а хімію Я. Снядэцкага ацанілі ў 36,2 зл. (у той жа час кашуля каштавала 2 зл., курыца – 0,5 зл., а конь – 80 зл.). У цэлым жа, падручнікаў у класах было мала і настаўнікі па-ранейшаму ўжывалі метады завучвання на памяць цэлых раздзелаў [12, с. 5].

Мадэрнізацыя вучэбна-выхаваўчага працэсу патрабавала трывалай сувязі са школамі,

дзе на практыцы добра былі бачны недахопы метадычных рэкамендацый і новых падручнікаў. Якраз Таварыства з гэтай нагоды стала ініцыятарам перагляду стаўлення да штогадовых рэвізій школ. У 1777 г. была выдадзена Інструкцыя для візітараў, якія павінны былі асабліваю ўвагу звяртаць на ўзровень навучання, склад выкладчыцкага корпуса, забеспячэнне вучняў падручнікамі і інш. Таксама ім даручаліся зносіны з мясцовым насельніцтвам, якому павінны былі тлумачыць змест школьных рэформ і даказваць, што яны дазваляць моладзі лепш прыстасавацца да паўсядзённага жыцця. З улікам гэтага Адукацыйная камісія пераважна прызначала іх з членаў Таварыства як найбольш кампетэнтных і дасведчаных у школьных справах. Прычым, іх паўнамоцтвы былі вельмі значнымі. Г. Пірамовіч летам 1782 г. рэкамендаваў Адукацыйнай камісіі закрыць павятовыя вучылішчы ў Відзах і Слоніме з-за невялікай колькасці тут вучняў (не больш за 40 у кожнай), што і было хутка зроблена [13, с. 35]. У цэлым жа, якраз у выніку падобных рэвізій быў назапашаны буйны фактычны матэрыял, які сведчыў аб неабходнасці ўніфікацыі пастаноў і праграм, а таксама юрыдычнага афармлення статусу настаўніка.

Менавіта таму 27 снежня 1780 г. члены Таварыства распачалі кадыфікацыю ўсіх універсалаў, прадпісанняў, цыркуляраў і праграм, якія былі выдадзены Адукацыйнай камісіяй за перыяд свайго існавання. У пастанове І. Патоцкага ад 5 студзеня 1781 г. мэтай падобнай справы была абвешчана падрыхтоўка агульнага Школьнага статута. Ён быў неабходны і ў якасці сродку абароны створанай сістэмы адукацыі, бо дазваляў перабудаваць вучэбна-выхаваўчы працэс, не звяртаючы ўвагі на пратэсты кансерватыўнай шляхты і настаўнікаў з экс-езуітаў. У дадзеным выпадку традыцыяналізм дзяржаўнай сістэмы Рэчы Паспалітай цалкам падыходзіў, бо ўжо прынятае рашэнне было вельмі цяжка адмяніць без працяглых дыскусій, абмеркаванняў, кансультацый і інтрыг.

З 29 студзеня па 23 сакавіка 1781 г. члены Таварыства рэгулярна збіраліся для абмеркавання палажэнняў Школьнага статута. Ён уключаў 26 артыкулаў, ствараўшых цэласную сістэму дзяржаўнага рэгулявання адукацыйнай справай. 11 мая 1781 г. праект быў ухвалены членамі Таварыства, але толькі 30 жніўня ў Вільні і 3–5 верасня ў Варшаве адбыліся канферэнцыі з удзелам рэктараў Галоўных школ, ваяводскіх і асобных павятовых вучылішч. На іх Школьны статут быў падпісаны ўсімі прысутнымі. Пасля гэтага яго адправілі ў школы для праверкі на практыцы. 5 красавіка 1782 г. пачалася Генеральная візітацыя, якая вывучыла

ўзнікшыя праблемы і меркаванні настаўнікаў. У лістападзе гэтага ж года ў прысутнасці рэктараў Галоўных школ на пасяджэнні Таварыства былі агучаны справаздачы візітараў і абмеркаваны прапанаваныя змены ў праекце (датычыліся абавязкаў настаўнікаў і размеркавання школ па акругах). У маі 1783 г. Школьны статут зацвердзілі, і з новага вучэбнага года сістэма адукацыі Рэчы Паспалітай стала працаваць па новых агульных для ўсіх правілах [14, с. 97–99].

Сярод асноўных палажэнняў Школьнага статута неабходна вылучыць: стварэнне дакладнай структуры кіравання школьнай справай; арганізацыя «акадэмічнага саслоўя», якое злучала ўсіх настаўнікаў у карпарацыю, меўшую адміністрацыйную ды судовую аўтаномію; уключэнне ў сістэму свецкай адукацыі манаскіх публічных школ; спецыялізацыю настаўнікаў старшых класаў і інш. Пры гэтым кантроль за рэарганізацыяй школ зрабіў Таварыства яшчэ больш уплывовым. Так, 25 мая 1786 г. сакратар Адукацыйнай камісіі І. Гінтаўт-Дзевялтоўскі менавіта І. Патоцкаму скардзіўся на тое, што з Палескай акругі ўжо на 5 месяцаў спазняецца гадавая справаздача, хаця гэта справа ўваходзіла ў лік абавязкаў адказнага ў Адукацыйнай камісіі за ВКЛ І. Храптовіча [15, с. 154].

Дамінаваў І. Патоцкі ў пытаннях, якія датычыліся школьнай справы і на Чатырохгадовым сейме (1788–1792). Якраз ён узначаліў Камісію, якая вырашала пытанні, звязаныя з утварэннем асобнай піярскай навучальнай акругі. Разам з А. Чартарыйскім і І. Храптовічам І. Патоцкі ўдзельнічаў у дапрацоўцы Школьнага статута. Уваходзіў ён і ў склад «Дэпутацыі па рэформе формы ўлады», якой прадставіў у 1790 г. уласны праект далейшага развіцця ў краіне школьнай справы. Згодна з ім, прапаноўвалася, падпарадкаваць дзяржаве духоўныя семінарыі і навіцыяты; даручыць мясцовым уладам кантроль за выкананнем пастаноў Адукацыйнай камісіі; прымусяць бацькоў у абавязковым парадку аддаваць дзяцей у школы; забараніць займаць дзяржаўныя і царкоўныя пасады асобам, якія не маюць сярэдняй адукацыі, а ў некаторых выпадках і ўніверсітэцкага дыплама, з ураўнаннем апошняга са шляхецкім званнем [16, с. 40]. На жаль, стварэнне Таргавіцкай канфедэрацыі і наступныя падзеі перакрэслілі рашэнні Чатырохгадовага сейма. Адбылася і рэарганізацыя Адукацыйнай камісіі – 27 красавіка 1793 г. яе падзялілі на польскую і літоўскую, а Таварыства вучэбных кніг ліквідавалі (апошняя пасяджэнне адбылося 19 красавіка 1792 г.) [17, с. 16].

Пасля ліквідацыі Рэчы Паспалітай здавалася, што ўсё зробленае Таварыствам будзе

адразу ж адменена, бо Кацярына II вельмі негатыўна ставілася да школьных рэформ дадзенай тэрыторыі «по причине вредного их учения, основанного на буйственных началах новейшего Французского суемудрия, разрушающего все связи благоустроенных обществ и правлений» [18, с. L]. А таму ва ўказе ад 30 кастрычніка 1794 г. у дачыненні да мясцовых школ яна патрабавала: «Проистекающее от них зло в самом его источнике изыскать и искоренить» [19, с. 578]. У выніку яго рэалізацыі мясцовыя чыноўнікі пачалі забіраць з тутэйшых школьных бібліятэк падручнікі Таварыства па антычнай гісторыі, красамоўстве, прыродным і палітычным праве, бо ў іх меліся сцвярджэнні «монархическому образу правления совсем противные» [20, с. 24]. Аднак на практыцы замена іх на рускамоўныя аналагі правалілася. Тлумачылася гэта тым, што «к разумению их не было еще довольно приготовлено юношество новоприсоединенного народа» [21, с. 141]. Пасля ўтварэння ў 1803 г. Віленскай навучальнай акругі яе куратар кн. А. Чартарыйскі здолеў практычна цалкам захаваць у рэгіёне ранейшую сістэму вучэбна-выхаваўчага працэсу. 20 жніўня 1804 г. Аляксандр I зацвердзіў «Предначертание устройства училищ в округе Императорского Виленского университета», дзе было адзначана: «В распоряжении времени и часов для наук в училищах Университет сохранил порядок, какой введен был прежней Эдукационной комиссией», а таму вучні павінны слухаць «науки по уставу Эдукационной комиссии» [22, с. IX].

Толькі раскрыццё арганізацый філаментаў і філарэтаў, а таксама падаўленне паўстання 1830–1831 гг. прывялі да пачатку ўніфікацыі мясцовай школьнай справы з агульнаімперскай. Уплыў у Беларусі асветніцкай дзейнасці Таварыства вучэбных кніг адчуваўся яшчэ вельмі працяглы час. Асобныя з выдадзеных ёй падручнікаў друкаваліся і ў пачатку ХХ ст. («Хімія» Я. Снядэцкага). Менавіта яе дапаможнікі заклалі аснову светапогляду практычна ўсіх прадстаўнікоў тутэйшай польскамоўнай літаратуры XIX ст. – Адама Міцкевіча, Юзафа Крашэўскага, Уладзіслава Сыракомлі, Элізы Ажэшкі і інш. Станоўчым вынікам дзейнасці Таварыства было і тое, што яна стымулявала актывізацыю навукова-даследчай дзейнасці ў асяроддзі настаўнікаў, якія не толькі распачалі комплекснае даследаванне Беларусі, але і сталі асноўнымі папулярызатарамі прагрэсіўных ідэй эпохі Асветніцтва ў мясцовым грамадстве.

Літаратура і крыніцы

1. Kot, S. Adama Czartoryskiego i Ignacego Potockiego projektu urzadzenia wychowania publicznego / S. Kot // Epoka wielkiej reformy / pod red. S. Lempickiego. – Lwow-Warszawa: Ksiaznica Polska, 1923. – S. 206–227.
2. Witkowska, H. Komisja Edukacji Narodowej / H. Witkowska. – Warszawa: «Ksiegarnia naukowa», 1905. – 59 s.
3. Mizia, T. O Komisji Edukacji Narodowej / T. Mizia. – Warszawa: PWN, 1972. – 120 s.
4. Асвета і педагогічная думка ў Беларусі: Са старажытных часоў да 1917 г. / пад рэд. М.А. Лазарука [і інш.]. – Мінск: Народная асвета, 1985. – 464 с.
5. Андрэева, Е.Г. Асвета Беларусі ў 1772–1802 гг. / Е.Г. Андрэева, Л.М. Лыч. – Мінск: БДПУ, 2001. – 50 с.
6. Орлова, А.П. История педагогики / А.П. Орлова, Н.К. Зинькова, В.В. Тетерина. – Минск: ИВЦ Минфина, 2008. – 380 с.
7. Крыжановский, Е. Учебные заведения в русских областях Польши в период ея разделов / Е. Крыжановский // Киевская старина. – 1882. – № 3. – С. 443–477.
8. Majchrowicz, F. Wielka reforma szkolna ks. Stanisława Konarskiego i Komisji Edukacji Narodowej / F. Majchrowicz. – Lwow; Warszawa: Ksiaznica Polska, 1923. – 80 s.
9. Ustawodawstwo szkolne za czasow Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne. (1773–1793) / pod red. S. Kota. – Krakow: Wyd-wo M. Arcta, 1925. – 456 s.
10. Mrozowska, K. Komisja Edukacji Narodowej / K. Mrozowska. – Krakow: PWN, 1973. – 41 s.
11. Pohoska, H. Sprawa oświaty ludu w dobie Komisji Edukacji Narodowej / H. Pohoska. – Krakow: Wyd-wo M. Arcta, 1925. – 183 s.
12. Hedemann, O. Szkoły Walerjanowckie x. x. pijarów Luzeckich / O. Hedemann. – Wilno: Druk. Krajowa, 1937. – 179 s.
13. Szybiak, I. Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Ksiestwie Litewskim / I. Szybiak. – Wrocław: PAN, 1973. – 261 s.
14. Ambroise, J. Komisja Edukacji Narodowej w Polsce / J. Ambroise. – Wrocław: PAN, 1979. – 322 s.
15. Korespondencja Ignacego Potockiego w sprawach edukacyjnych / oprac. B. Michalik. – Wrocław: PAN, 1978. – 255 s.
16. Kot, S. Komisja Edukacji Narodowej / S. Kot. – Krakow: Gebethner i Wolff, 1923. – 56 s.
17. Lewicki, J. Komisja Edukacji Narodowej w swietle ustawodawstwa szkolnego / J. Lewicki. – Warszawa: «Ksiegarnia Polska», 1923. – 56 s.
18. Сборник материалов для истории просвещения в России. В 4 т. / под ред. И.П. Корнилова. – СПб.: Тип. П.П. Сойкина, 1893–1902. – Т. 1. – 1893. – 1165 с.
19. Полное собрание законов Российской империи: в 45 т. – 1-е изд. – СПб.: Тип. 2-го отд. собственной его имп. величества канцелярии, 1830. – Т. 23. – 969 с.
20. Белецкий, А.В. Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа за первый период его существования. 1803–1832 / А.В. Белецкий. – Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1906. – 148 с.
21. Сборник материалов для истории просвещения в России. В 4 т. / под ред. И.П. Корнилова. – СПб.: Тип. П.П. Сойкина, 1893–1902. – Т. 2. – 1897. – 1160 с.
22. Погодин, А. Виленский учебный округ / А. Погодин. – СПб.: Тип. П.П. Сойкина, 1901. – 134 с.

Summary

The scientific article is devoted insufficiently to the problem of educational activity of the Society of educational books developed in a domestic historical science and its role in formation reforming on the Belarus areas in the last quarter of XVIIIth century. In the work the sphere of responsibility of the given organisation, the degree of its influence on real changes in school business, the relation to reforms from the population are studied. Also the value of educational comenissions' achievements on evolution of the educational system of Belarus is analysed as well.

Паступіў у рэдакцыю 03.03.2011 г.